

СУТНІСТЬ, ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Н. В. МАКОГОНЧУК

Проблема громадянського виховання молоді завжди привертала увагу вчених, тому що, по суті, на молодь завжди покладалася особлива відповідальність за сьогодення й майбутнє Батьківщини, за тяглість культурного розвитку та ціннісних орієнтацій суспільства. На сьогодні в контексті формування громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників важливою залишається спадщина відомих українських діячів минулого, зокрема Б. Грінченка, М. Драгоманова, В. Липинського, І. Огієнка, С. Русової, Лесі Українки, І. Франка та ін. У їхніх творах йдеться про відданість Батьківщині та відповідальність перед нею, про цінність особистості, її права на свободу, які можуть бути досягнуті тільки як результат виховання громадянина.

Поняття «громадянська компетентність» увійшло до активного наукового вжитку порівняно недавно у зв'язку зі становленням компетентнісного підходу до визначення цілей і якості освітнього процесу. У багатьох дослідженнях поняття громадянської компетентності розглядається у зв'язку із проблемами громадянського виховання. Зокрема, через призму історіософії питання формування громадянських цінностей сучасного суспільства вивчають П. Кононенко, В. Кремень, В. Ткаченко. Теоретико-методологічні засади формування громадянських цінностей в історико-педагогічному ракурсі досліджують Б. Ступарик, О. Сухомлинська та ін. Формування громадянськості засобами народознавства є предметом уваги П. Ігнатенка, Н. Косаревої, Л. Крицької, В. Поплужного, Б. Чижевського, М. Ярмаченка та ін.

Окрім цього, для нашого дослідження важливими стали праці, присвячені різним аспектам виховання воїнів. Це, насамперед, роботи О. Барабанщикова, В. Вдовюка, Д. Волкогорова, Е. Гаркуші, В. Давидова, М. Дьяченка, Н. Феденка та ін. Окремі питання формування громадянських якостей розкрито у працях військових педагогів і психологів, які вивчали особливості формування особистості майбутнього офіцера. Йдеться про роботи В. Варварова, Г. Дубова, Д. Іщенко, О. Сафіна, Я. Подоляка, Г. Темка, Г. Штефанича та ін. Важливе значення для нашого дослідження мають також праці, присвячені проблемам духовно-морального виховання майбутніх захисників кордону (С. Крук, І. Грязнов, Г. Топольницька та ін.).

Безпосередньо особливості формування громадянської компетентності представників правоохоронних формувань України досліджував В. Примака, який з'ясував особливості формування громадянської відповідальності у курсантів вищих навчальних закладів Міністерства внутрішніх справ.

Однак, незважаючи на підвищену увагу вчених до проблеми формування громадянської компетентності, її вирішення потребує подальшого теоретичного та практичного дослідження. У педагогічній літературі нині немає досліджень, спеціально присвячених формуванню громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників. З огляду на це, метою статті є розкриття сутності, змісту та структури громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Аналіз наукових праць свідчить, що у педагогіці громадянську компетентність позначають як особистісну якість, як здатність або як загальну характеристику людини. Зокрема, В. Сластьонін, І. Суколенов, Н. Філонов та ін. трактують громадянську компетентність як інтегровану якість особистості, що дозволяє людині бути юридично, морально й політично дієздатною. В. Сластьонін веде мову про такі складові громадянської компетентності, як повага до держави, любов до батьківщини й прагнення до миру, почуття особистої гідності та дисциплінованість, гармонічний прояв патріотичних почуттів і культуру міжнародного спілкування [6].

Г. Філонов до важливих громадянських якостей зараховує усвідомлену законслухняність, патріотичну відданість у служінні Батьківщині й захисту її інтересів, орієнтацію на загальноприйняті норми та моральні цінності, включаючи сфери праці, сімейно-побутових, міжнародних і міжособистісних відносин [8, с. 111].

У свою чергу Х. Мюнклер та ін. трактує громадянську компетентність як здатність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права та обов'язки з метою розвитку демократичного громадянського суспільства. Х. Мюнклер називає громадянською компетентністю здатність виконувати ті види дій, що спрямовані на реалізацію своїх прав, обов'язків та свобод, а також на підтримку прав, обов'язків і волі інших людей.

Г. Гревцева визначає громадянську компетентність як інтегровану характеристику, що визначає готовність людини виконувати свій громадянський обов'язок щодо себе, суспільства, держави, як здатність реалізувати себе в різноманітних видах діяльності, у тому числі громадянської [1, с. 23].

І. Зимня пов'язує громадянську компетентність зі знаннями й дотриманням прав і обов'язків громадянина; свободою та відповідальністю, впевненістю у собі, особистою гідністю, громадянським обов'язком; знаннями й гордістю за символи держави (герб, прапор, гімн) [2, с. 34-42].

О. Овчарук та ін. визначили, що громадянська компетентність передбачає такі здатності:

орієнтуватися в проблемах сучасного суспільно-політичного життя в Україні, знати процедури участі в діяльності політичних інститутів демократичної держави, органів місцевого самоврядування;

застосовувати процедури й технології захисту власних інтересів, прав і свобод громадян, виконувати громадянські обов'язки у межах місцевої громади, держави;

взаємодіяти з органами державної влади на користь собі й громадянському суспільству;

використовувати способи діяльності і моделі поведінки, що відповідають чинному законодавству України, задовольняють власні інтереси особи та захищають права людини й громадянина;

приймати індивідуальні та колективні рішення, враховуючи інтереси й потреби громадян, суспільства і держави.

На думку О. Пометун, громадянська компетентність – це здатність, спроможність людини активно, відповідально й ефективно реалізовувати громадянські права і обов'язки з метою розвитку демократичного суспільства. Громадянська компетентність, зазначає дослідниця, є інтегративною характеристикою особистості та має такі складові:

1) громадянські знання, на основі яких формуються уявлення про форми і способи життя та реалізації потреб й інтересів особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі демократичної держави;

2) громадянські вміння й досвід участі в соціально-політичному житті суспільства і практичного застосування знань;

3) громадянські чесноти – норми, установки, цінності та якості, притаманні громадянину демократичного суспільства [5].

Таким чином, аналіз наукової літератури дозволяє стверджувати, що, розглядаючи громадянськість як складну системотвірну якість особистості, в її структурі, як і в структурі будь-якої якості, слід виокремити кілька компонентів: мотиваційний (людина усвідомлює себе громадянином), когнітивний (особистість знає вимоги до себе в аспекті громадянськості), емотивний (людина відчуває себе громадянином, переживає пов'язаний з цим комплекс емоцій і почуттів) і поведінковий (людина може відповідним чином діяти, виявляє громадянськість у своїй поведінці). Зрозуміло, що всі ці компоненти перебувають у нерозривній єдності.

Далі в контексті дисертаційного дослідження важливо розглянути питання сутності громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників, виходячи зі специфіки їхньої професійної діяльності. Насамперед, необхідно зазначити, що специфіка службової діяльності Державної прикордонної служби України в умовах подальшої демократизації суспільства обумовлює необхідність формування в захисників кордону певних особистісних рис і таку ієрархію цінностей, у якій державні цінності та цінності прикордонної служби мають незаперечний пріоритет перед особистими.

У керівних документах, які регламентують службу діяльність ДПСУ, вказано, що одним із напрямків підготовки майбутніх офіцерів до виконання завдань з охорони й захисту державного кордону України, є формування їхніх громадянських якостей. Зокрема, основним принципом Відомчих стандартів прикордонного контролю визначено принцип забезпечення прав і свобод людини, повагу до людської гідності й рівності. Цей принцип передбачає поважливе ставлення до людей незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак. Також ідеться про поважливе ставлення до колег, старших начальників, підлеглих, їхніх прав і свобод, а також до законів, норм етики й культури [3, с. 17].

У Кодексі честі курсанта НАДПСУ зазначається, що курсант Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького повинен:

а) визнавати права і свободи людини та громадянина України;

- б) дотримуватись вимог чинного законодавства України, Статутів Збройних сил України, наказів командирів відповідного рангу, правил внутрішнього розпорядку та інших нормативних актів;
- в) сумлінно виконувати свої обов'язки курсанта НАДПСУ з метою забезпечення ефективного результату навчання, старанно ставитись до навчання та всіх форм контролю знань, дотримуватись прийнятих в академії стандартів навчання;
- г) не заважати сумлінному виконанню своїх обов'язків курсантам, науково-педагогічному складу, командирам та командуванню НАДПСУ;
- д) бути політично і релігійно коректним;
- е) дотримуватись норм курсантської етики та правил ділової поведінки у спілкуванні з іншими курсантами;
- є) виявляти толерантність і повагу до звичаїв та традицій курсантів будь-яких національностей та громадян інших країн;
- ж) враховувати культурні та інші особливості різноманітних етнічних, соціальних груп і релігійних конфесій [4, с. 3].

Отже, у документах, що регламентують службову діяльність ДПСУ, підкреслюється, що офіцер-прикордонник як високопрофесійний спеціаліст, який буде виконувати функції охорони кордону України та здійснювати свої повноваження від імені держави, своїми навичками культури спілкування, вмінням поводитися з людьми, ввічливістю і толерантністю, бездоганним зовнішнім виглядом у поєднанні з точним та суворим дотриманням чинного законодавства України повинен бути взірцем громадянського й професійного служіння і створювати позитивний імідж Національної академії ДПСУ та державі.

Сформованість якостей громадянина, таких, як громадянська гідність, обов'язок, відповідальність, мужність, діловитість, а також громадянської свідомості, позиції зумовлює мотиви поведінки й діяльності офіцера, дозволяє критично оцінювати себе, більш ефективно налагоджувати взаємодію з людьми при організації службової діяльності з охорони кордону. У цьому випадку громадянську компетентність офіцера-прикордонника слід розглядати як складову його готовності до виконання службових обов'язків та передумову особистого і професійного самовизначення як захисника Вітчизни.

Структурні компоненти громадянської компетентності майбутнього офіцера-прикордонника є непростими системами, що складаються з елементів, які діалектично пов'язані між собою за змістом. Це такі базові категорії, як знання, вміння, навички, норми, якості, здібності тощо. Зокрема, *мотиваційно-ціннісний компонент* містить систему усвідомлених мотивів, цілей, потреб, ціннісних установок майбутніх офіцерів-прикордонників, що визначають їхнє ставлення та інтерес до громадянської освіти. При цьому громадянська спрямованість майбутнього захисника кордону включає, насамперед, ставлення до України: любов до Батьківщини, патріотизм, переживання за її долю. Патріотизм і служіння Батьківщині для офіцера-прикордонника є найважливішими громадянськими цінностями.

Окрім цього, велике значення має розвинена цінність Української держави. Громадянськість в аксіологічному аспекті (Б. Братусь, П. Гуревич, М. Каган, С. Кримський та ін.) – це і є орієнтація особистості на державу як на цінність. Йдеться, насамперед, про пошановане ставлення до держави, влади, до законів країни, загалом до законодавчої сфери держави. Це можна трактувати як розвинену цінність Української держави.

Для офіцера-прикордонника важливе значення має ідентифікація себе як представника Української держави, з Українською державою загалом. Така орієнтація сприяє тому, що інші вартісні уявлення ніби об'єднуються навколо неї і створюють єдину систему. Визнання держави як цінності виявляється як шанобливе ставлення до конкретних атрибутів та сторін громадянського життя. До них, насамперед, належать шанобливе ставлення до Конституції України, неухильне виконання її положень. Для прикордонника велике значення має також сформоване почуття гордості за свою державу, небажання змінити підданство. У захисника кордону має бути також інтерес до поточних подій у країні й розвинене прагнення брати участь у суспільному житті.

Серед важливих громадянських цінностей офіцера-прикордонника слід також назвати дбайливе ставлення до національних традицій та культурних цінностей, моральну визначеність особистісних орієнтирів, повагу до прав і свобод, людської гідності, толерантність та ін. Має значення у цьому зв'язку усвідомлення взаємозалежності інтересів окремих людей, соціальних груп у суспільстві, а також визнання і повага цінностей інших етнонаціональних спільнот. Громадянська

компетентність передбачає, що вихована людина має поважати права й незалежність народів інших країн.

Зокрема, у наш час повага до представників різних культур і віросповідань, дотримання етикету й прояв такту – це не просто обов'язковий елемент спілкування офіцера-прикордонника у пунктах пропуску, а невід'ємна складова частина його духовної культури, невідмінна умова позитивних результатів службового спілкування та авторитету ДПСУ загалом. Дотримання інспектором прикордонної служби моральних, етикетних норм і такту є показником його громадянської й моральної вихованості, найважливішою умовою встановлення правильних стосунків між представниками ДПСУ і громадянами, які перетинають державний кордон [7, с. 3].

Поряд із громадянськими, важливе значення для офіцера-прикордонника мають моральні цінності. Громадянськість якраз і можна при цьому ототожнювати з духовно-моральними цінностями, вона характеризує світогляд особистості. У цьому контексті важливим елементом мотиваційно-ціннісного компонента громадянської компетентності захисників кордону слід назвати сформованість їхніх гуманістичних життєвих установок, що виявляється у повазі до інших людей незалежно від статусу, посади чи національної належності.

Громадянські обов'язки офіцера-прикордонника невіддільні від його професійних обов'язків. Як зазначають О. Бінковський, О. Жданенко, Ю. Сердюк та ін., центральним поняттям професійної моралі прикордонника є поняття професійного обов'язку, яке поєднується з поняттям відповідальності. Професійний обов'язок прикордонника полягає, насамперед, у сумлінній, старанній і відповідальній праці [3, с. 19]. Це одночасно і громадянський обов'язок офіцера-прикордонника. Так само офіцера-прикордонника як громадянина характеризують професійна совість, професійна честь, професійна гідність та професійна справедливість.

Загалом мотиваційно-ціннісний компонент громадянської компетентності офіцера-прикордонника охоплює його загальну спрямованість на служіння Батьківщині, відданість професійному обов'язку, патріотизм, розвинені цінності поваги до Української держави, до прав і свобод інших людей, толерантність, сформованість гуманістичних життєвих установок, потреби у самовдосконаленні як громадянина й засвоєння громадянських знань, бажання брати участь у суспільно-політичному житті та мати активну громадянську позицію.

Наступний компонент громадянської компетентності офіцера-прикордонника – *когнітивний*. Загалом ідеться про кілька напрямів громадянських знань, насамперед, – це загальне уявлення про суспільне життя, політику та уряд; знання про основи політичної системи; розуміння критеріїв оцінки діяльності уряду та Верховної Ради; знання про міжнародну діяльність України; розуміння ролі громадянина у зміцненні демократії.

Для офіцера-прикордонника, насамперед, важливо знати історію та культуру своєї країни, національні традиції; розбиратись у сутності зв'язків, що визначають відносини людини зі своєю країною. Прикордонник повинен також знати демократичні основи державності, атрибутику своєї країни та основні державні документи. Для нього важливим є усвідомлення себе як громадянина і патріота України та розуміння абсолютної цінності прав людини, свободи особистості.

Окрім цього, його має вирізняти критичне мислення, вміння критично сприймати соціально-політичну інформацію. Завдяки цим громадянським знанням у майбутнього захисника Вітчизни формується громадянська позиція. Курсанти, опановуючи суспільними знаннями, повинні адекватно оцінювати ситуації суспільного життя, знаходити й використовувати необхідну інформацію, а також розвивати громадянську компетентність через самоосвіту.

Ще один компонент громадянської компетентності офіцера-прикордонника – *поведінковий*. Насамперед, ідеться про громадянську активність офіцерів-прикордонників, тобто прийняття на себе відповідальності за долю Батьківщини; підпорядкування законам Української держави; толерантність до інших і повагу до прав інших громадян України; готовність включитися у вирішення важливих проблем державного устрою; участь у громадянських діях (вибори); намагання досконало володіти українською мовою.

Поведінковий компонент передбачає, що офіцер-прикордонник має необхідні вміння й навички: виконувати громадянські обов'язки, аналізувати політичну ситуацію, критично мислити, встановлювати конструктивні стосунки із співвітчизниками та представниками інших спільнот, уміти працювати в групі, адекватно застосовувати набуті громадянські знання в реальних життєвих ситуаціях, уміти користуватися своїми правами й захищати їх, а також відстоювати законні інтереси інших людей і суспільства загалом.

Окрім цих умінь, справжнього громадянина мають також вирізняти глибоке самоусвідомлення, вміння здійснювати самопізнання, самоаналіз, самооцінку, зокрема вміння аналізувати власну громадянську позицію та громадянську діяльність, свідомо контролювати результати своєї громадянської діяльності, рівень власного розвитку.

Теоретичний аналіз наукової літератури з проблем громадянської компетентності дозволяє визначити її як інтегративну особистісну якість, що містить сформовану систему громадянських цінностей, ґрунтовні громадянські знання та вміння і відображає готовність майбутніх офіцерів-прикордонників виконати свій громадянський та професійний обов'язок – захищати державний кордон України. Зміст громадянської компетентності майбутніх захисників кордону становить єдність таких компонентів, як мотиваційно-ціннісний, когнітивний та поведінковий.

Перспективами подальших досліджень є з'ясування стану сформованості громадянської компетентності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Список використаної літератури

1. Гревцева Г. Я. Гражданское воспитание как фактор социализации школьников : дис. ...д-ра пед. наук / Г. Я. Гревцева. – Челябинск, 2006. – 359 с.
2. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования / И. А. Зимняя // Высш. образование сегодня. – 2003. – № 5. – С. 34–42.
3. Культура прикордонного контролю в пунктах пропуску через державний кордон України : навч. посіб. / О. А. Бінковський, О. А. Жданенко, Ю. І. Сердюк та ін. – Хмельницький, вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 142 с.
4. Кодекс честі офіцера Державної прикордонної служби України. – Хмельницький : Вид-во НАДПСУ ім. Б. Хмельницького, 2010. – 22 с.
5. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки // Вісник програм шкільних обмінів. – 2005. – № 23. – С. 18
6. Сластенин В. А. Общая педагогика : учеб. пособие [для студентов высш. учеб. заведений] : в 2 ч. / В. А. Сластенин, И. Ф. Исаев, Е. Н. Шиянов ; [под ред. В. А. Сластенина]. – М. : ВЛАДОС, 2002. – Ч. 1. – 288 с.
7. Статут Державної прикордонної служби з охорони державного кордону України. В 3 ч. – Хмельницький : Вид-во Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького, 2004. – Ч. 3. Прикордонна застава. – 179 с.
8. Филонов Г. Н. Воспитание как социально-педагогический феномен. Стратегия развития / Г. Н. Филонов. - М., Гос. НИИ семьи и воспитания, 2000. – 160 с.

Рецензент – доктор педагогічних наук, доцент О. В. Діденко.